

Література

1. Безпека життєдіяльності і охорона праці : посібник для студентів та викладачів вищих і середніх навчальних закладів, системи підвищення кваліфікації / [за заг. ред. Б.М. Андрушкової]. – К. : Охорона праці, 2000. – 568 с.
2. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності : підручник / Є.П. Желібо, В.В. Зацарний. – К. : Каравела, 2008. – 280 с.
3. Зацарний В.В. Навчальна дисципліна “Безпека життєдіяльності”: становлення, розвиток та перспективи / В.В. Зацарний // Безпека життєдіяльності : всеукраїнський науково-популярний щомісячний журнал. – 2004. – № 8. – С. 16–22.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 – Ст. 27, 50.
5. Коваленко О.О. Основи безпеки життєдіяльності : методичні рекомендації з курсу для студентів юридичного факультету / О.О. Коваленко. – Х. : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2008. – 52 с.
6. Максимова Н.Ю. Безпека життєдіяльності: Соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії : навч. посіб. / Н.Ю. Максимова. – К. : Либідь, 2006. – 328 с.
7. Яремко З.М. Безпека життєдіяльності / З.М. Яремко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 320 с.

ТУРСЬКА О.В.

ЗМІСТ КАТЕГОРІЇ “ЕМОЦІЙНА КУЛЬТУРА” В СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Культура емоційного життя особистості є одним з актуальних питань у психології та педагогіці. Вагомого значення вона набуває в сучасних умовах, коли різко змінюється соціально-психологічна ситуація життєдіяльності людини під впливом науково-технічного прогресу, реорганізації основ освіти, зміни соціальних функцій суспільства.

Мета статті – розглянути зміст категорії “емоційна культура” в сучасних педагогічних дослідженнях та основні компоненти емоційної культури особистості.

У науковій літературі нами не знайдено однозначного визначення поняття емоційної культури, хоча протягом тривалого періоду науковці, займаючись проблемами духовної культури, намагаються вирішувати питання впливу на емоційний світ особистості.

Психологічні аспекти культури почуттів і емоцій знайшли своє відображення в працях В. Ананьєва, Л. Божович, В. Вілюнаса, Л. Виготського, І. Дзидар’ян, Б. Додонова, А. Дусавицького, К. Ізарда, О. Лука, Я. Рейковського, Б. Теплова, П. Якобсона та ін.

У педагогічному аспекті культура почуттів та її питання цікавили зарубіжних педагогів-класиків: Я. Каменського, Д. Локка, Ж.-Ж. Русо, І. Гербарта; вітчизняних педагогів і діячів культури: Г. Ващенко, І. Вишенського, А. Духновича, Я. Козельського, С. Русову, Г. Сковороду, В. Сухомлинського, К. Ушинського.

Так, О. Лук, вивчаючи проблему емоцій і особистості, переконаний, що культура почуттів включає в себе багатство та різноманітність переживань, уміння управляти почуттями, поважати почуття інших людей, співчувати їм. Учений робить висновок, що чим різноманітніший власний емоційний досвід, тим легше уявити, зрозуміти душевний стан іншого і навіть “увійти у нього”. Він вважає, що це і є “справжнім критерієм культури почуттів”. До критеріїв цієї культури дослідник також відносить здатність управляти своїми почуттями: “Опанування свого обурення – справжній вияв високої культури почуттів” [1, с. 173].

Проблемі культури почуттів особистості присвячені дослідження В. Толстих. Він зазначає, що “у культурі виявлення почуттів, що дає змогу робити висновок про вихованість людини, знаходить явне вираження ідейний і моральний зв’язок особистості із суспільством, з іншими людьми” [2, с. 14].

За міркуваннями Н. Крилової, культура почуттів відбиває розвиток і гуманістичну спрямованість емоційної сфери особистості, визначає емоційну насиченість її поведінки й діяльності [3].

Цікавим є також підхід В. Бачиніна до розробки проблеми, що нас цікавить. Він підкреслює: культура почуттів виявляється не тільки в емоційній відкритості, доброзичливій прихильності до інших людей і готовності взяти участь у їхній долі, а й у здатності негативно реагувати на будь-які прояви зла та несправедливості [4].

У ході вивчення проблеми важливо розглянути дослідження П. Якобсона “Емоційне життя школярів”. “Коли мова йде про повноцінний розвиток особистості, – пише автор, – важливо добиватися того, щоб школяр став людиною емоційно зрілою, емоційно культурною. Емоційна культура є комплексом явищ, які представляють розвиток і вдосконалення якостей емоційного життя, обмежено виявлених на більш ранньому віковому ступені [5, с. 45]. Вона включає в себе: емоційну чутливість до більшості явищ, які відбуваються в суспільному житті, у сфері мистецтва, до проявів творчості, до світу моральних цінностей; розвинуту здатність розуміти, поважати й цінувати почуття інших людей, виявляти до них увагу; розвинута здатність до співпереживання з почуттями інших людей, зі світом переживань героїв творів літератури й мистецтва; уміння ділити свої переживання з близькими; почуття відповідальності за свої переживання перед собою й оточуючими.

Варте уваги, на наш погляд, дисертаційне дослідження Т.Л. Антоненко. Під культурою почуттів вона розуміє “відображення духовності, духовної культури особистості, її інтелігентності” [6]. Структуру культури почуттів становлять сенсорна культура, емпатія, культура поведінки (як внутрішня, так і зовнішня), інтелігентність. До компонентів культури почуттів автор також відносить світоставлення, самосвідомість, творчу художньо-естетичну діяльність, соціокультурну поведінку.

Важливе значення мають і дослідження М. Телешевської, Л. Коваль, В. Семке, В. Нагаєва, Т. Бендаса, Л. Сбітневої, В. Сухомлинського, В. Поплужного, О. Белкіна, Г. Потиліко та інших, у яких увага акцентується на вихованні емоцій і емоційної сфери дитини.

Одним із перших, хто почав займатися проблемами емоційного виховання, був В. Сухомлинський. Зміст емоційної культури він пов’язував з наявністю в учнів здатності відчувати відтінки думок і почуттів людей. Ця чуттєвість виробляється тоді, коли школяр відчуває гру слів, їхнє внутрішнє змістовне багатство, емоційне забарвлення. Виховання чутливості до слова – одна з передумов гармонійного розвитку особистості. “Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних відносин – такий шлях до гармонії знань і моральності” [7, с. 215].

Н. Крилова пише: “Система соціальних почуттів утворює рівень емоційної культури, що формується на базі переживань процесів діяльності й поведінки особистості та реалізується в емоційній активності” [8, с. 15]. У поняття “емоційна культура” вона включає не тільки почуття, а й знання та інтереси, переконання й потреби, уміння та здібності діяльності й спілкування.

Про суттєве значення емоційної культури для життя особистості, що розвивається, для її цілей, ставлення до людей і навколишньої дійсності говорить і В. Поплужний. На його думку, емоційна культура включає в себе безліч почуттів, їх відтінків і способів емоційного реагування. Автор вважає, що емоційну культуру не

можна ототожнювати з емоційною вихованістю, оскільки перша відображає міру вдосконалення, досягнуту в розвитку емоційного життя особистості, а друга позначає відповідність рівня сформованості емоційної сфери віковим можливостям. Емоційна культура не розвивається сама по собі, вона перетворюється разом із зміною потреб, інтересів, установок особистості. Під емоційною культурою В. Поплужний розуміє складне динамічне утворення з багатою емотивністю – великою кількістю різних переживань і емоційних відгуків, розвинутою здатністю усвідомлювати свої почуття, свою власну емоційну поведінку, розуміти почуття інших людей і нести відповідальність за свої почуття [9]. Основними компонентами емоційної культури є гуманні почуття, емпатія, почуття поваги, дружби, любові.

О. Белкін під емоційною культурою розуміє поєднання тих думок, ідей, які дають змогу людині сприймати навколишній світ у всьому його духовному й матеріальному багатстві, знаходити в собі благородні почуття [10, с. 43].

До небагатьох досліджень, які присвячені питанням емоційної культури, можна віднести працю В. Семке “Умійте володіти собою, або Бесіди про здорову і хвору особистість”. Заслуга вченого полягає в тому, що він не тільки показав значення емоційної культури у становленні особистості, забезпеченні її здорового буття, але й намагався конкретизувати її зміст. До змісту емоційної культури, на думку В. Семке, повинні входити здатність чекати, виявляти витримку, вміти відмовитися від своїх бажань, які йдуть у розріз з інтересами інших людей. Визначаючи велику роль емоцій у становленні здорової особистості, він був упевнений, що дружня участь, прагнення до духовної єдності та взаєморозуміння повинні виступати важливими характеристиками змісту емоційної культури. Учений пояснює, що без уміння співчувати, розуміти почуття близьких людей навряд чи можна уявити емоційно культурну людину. “Важливо так формувати своє емоційне життя, щоб поява негативних переживань відразу ж супроводжувалася формуванням позитивних почуттів, оптимістичної установки, яка мов би нейтралізує з самого початку розслабляючий імпульс” [11, с. 192].

Для нас цікавим є також дослідження Г. Потиліко “Культура спілкування й особистість”, де автор, вирішуючи проблему культури спілкування та її ролі в розвитку особистості, розглядав важливу складову культури етичного мислення – емоційну культуру. Її сутність він визначає так: “Емоційна культура – це розвинута здатність особистості до співчутливості, жалю, співпереживання, це чуйність до душевного стану іншої людини і відповідна реакція на цей стан” [12, с. 16].

Заслугове на увагу дослідження, проведене Л. Коваль щодо формування емоційної культури школярів засобами музичного мистецтва. Емоційна культура, у розумінні автора, це яскраво виражені почуття: радості, задоволення, захоплення, обурення, ненависті, хвилювання, презирства, які пізніше переносяться і на теоретичне осмислення дійсності інших видів мистецтва [13, с. 85–87].

Дослідження Л. Соколової присвячене формуванню емоційної культури старшокласників засобами навчально-виховного процесу. Автор подає цікаве визначення поняття емоційної культури: це “певний рівень психологічного розвитку, який забезпечує здатність особистості адекватно проявляти власні емоції та реагувати на емоції інших, управляти емоційним станом і емоційними реакціями на зовнішні та внутрішні діяння, регулювати процеси витрати нервової енергії” [14, с. 33].

У визначенні структури та змісту емоційної культури дослідниця виходила з урахування специфіки емоцій, емоційного стану та емоційної реакції організму

на діяння навколишнього світу. Інтелектуально-емоційні компоненти слугують фундаментом емоційних реакцій особистості; органічна взаємодія між сприйняттям, осмисленням і почуттями, емоційно прийняті цілі діяльності лежать в основі емоційного стану, а оцінювання настрою й відповідні переживання забезпечують характер емоційних реакцій особистості на зовнішні впливи. Органічний характер зв'язків між відчуттям, сприйняттям, осмисленням емоційного стану особистості та оточуючих і емоційними реакціями на зовнішні діяння є тією умовою, яка забезпечує реалізацію механізму формування емоційної культури.

Л. Соколова, враховуючи, що процес формування емоційної культури старшокласників пов'язаний з набуттям певної системи знань про суть емоцій, специфічні особливості емоційної сфери людини, способи формування умінь щодо управління емоціями й накопичення певного емоційного досвіду, у дослідженні зробила спробу визначити структурні компоненти, конкретизувати зміст і показники, які характеризують рівень сформованості емоційної культури старшокласників. Отже, поняття “емоційна культура” включає такі компоненти: мотиви емоційного світосприйняття; емоційні відчуття та сприйняття навколишньої дійсності й свого ”Я”; знання та вміння, що розкривають природу емоційної сфери людини й управління нею; емоційну регуляцію діяльності; емоційний контроль і самооцінку.

Вдалим, на наш погляд, є включення дослідницею у зміст емоційної культури таких умінь: розділити погляди іншого, зрозуміти його емоційний стан; налагодити емоційний контакт, який забезпечує виникнення позитивних емоцій; стримувати свої емоційні пориви й не провокувати емоційні зриви однолітків і дорослих; вносити доброзичливість, радість у стосунках з людьми; виділяти позитивне в людях, відчувати те, що переживає інший.

Важливою для нашого дослідження є дисертаційна робота Л. Сбітневої. Емоційну культуру автор розглядає як частину духовної культури підлітків, в якій органічно поєднуються емоційно-естетичне сприйняття, емоційний відгук і створення на творчому рівні синтетичного музично-поетичного художнього образу. “Емоційна культура – ознака, яка виявляється у здатності особистості емоційно відгукуватися на інтелектуальні, морально-етичні вияви її життєдіяльності, у потребі творчого творення та перетворення навколишньої дійсності та мистецтва” [15, с. 56]. Домінантами поняття “емоційна культура підлітків”, на думку Л. Сбітневої, є емоційний відгук, сенсорна культура, емоційно-естетичні переживання та потреба в творчому творенні.

Деякі питання з нашої проблеми, знайшли своє відображення в дисертаційній роботі І. Сілютіної, яка присвячена проблемам формування емоційної культури студентів педагогічного училища засобами мистецтва. Зокрема, тут подається визначення поняття “емоційна культура майбутнього вчителя”, яка розуміється як “система ціннісно-теоретичної, потребнісно-мотиваційної, емоційно-вольової та оперативно-практичної оснащеності особистості для успішного здійснення катарсичної діяльності” [16, с. 54]. У структуру емоційної культури студентів автор дослідження включає катарсичні цінності, потреби, переживання й здібності. Структуру емоційної культури І. Сілютіна розглядає через структуру катарсичної діяльності.

Дослідниця робить висновок, що емоційна культура – інтегративна духовно-практична характеристика особистості. Почуттєвий елемент у культурі органічно пов'язаний з іншими її компонентами. Ми повністю погоджуємося з автором, що “розвивати емоційну культуру – це значить формувати людину, як духовно-фізичну систему” [16, с. 80].

Грунтуючись на визначенні культури як цілісної сукупності соціальних якостей, які набули ціннісної спрямованості, здатність до самоуправління та саморегуляції, І. Анненкова визначає емоційну культуру як інтегративну якість, що набула ціннісної спрямованості, системності, цілісності, здатності до самоуправління й саморегуляції; дає змогу адекватно усвідомлювати власні переживання вихованців і тим самим функціонально забезпечує розвиток особистості вчителя, відповідність його поведінки особистісним і професійним потребам; ефективність педагогічної діяльності [17, с. 40–41].

Наголошуючи на значущості емоційного фактора в професійно-педагогічній підготовці студентів вищих навчальних закладів, І. Могілей вивчає питання формування емоційної культури майбутнього вчителя. Досліджуване поняття вона подає як складне особистісне утворення, що включає в себе здатність адекватно виявляти, регулювати, оцінювати власні емоції, розуміти переживання, враховуючи емоційний стан своїх учнів і навчати їх способів емоційної саморегуляції поведінки й керівництва настроєм інших людей [18, с. 45].

Таким чином, за результатами розглянутих наукових досліджень можна зробити **висновок**, що всі вчені одноставно розглядають емоційну культуру як частину загальної культури. Але разом з тим серйозним недоліком є той факт, що в більшості випадків подані психологами і педагогами визначення емоційної культури ґрунтуються на сумарному підході до розкриття її змісту, довільному виділенні її компонентів. Практично всі дослідники підходять односторонньо до визначення емоційної культури, зауважуючи, що це тільки здатність до співпереживання, уміння емоційно правильно відгукуватися на переживання іншої людини тощо. За нашим глибоким переконанням, таке трактування сутності емоційної культури не розкриває всіх її аспектів.

Отже, враховуючи наведені визначення, а також відповідні психолого-педагогічні розробки з проблеми, що нас цікавить, ми дійшли висновку, що емоційна культура – це інтегративна сукупність якостей особистості, знань про емоційну сферу людини, необхідних для її життєдіяльності, комунікативних умінь та вмінь керувати емоційними станами й емоційними реакціями. Структура емоційної культури складається з таких компонентів, як: певні якості особистості (емоційне відчуття (емоційність), толерантність та емпатія (естетика людських стосунків), емоційна пам'ять, фантазія, уява, образне мислення, інтелект), уміння емоційної регуляції діяльності, знання про суть, значення, роль емоцій у житті людини, знання, що розкривають багатство емоційних реакцій людини, знання, що розкривають шляхи та засоби збагачення емоційної сфери й управління емоціями, знання емоційно-експресивних засобів мовлення.

Література

1. Лук А.Н. Эмоции и личность / А.Н. Лук. – М. : Знание, 1982. – 175 с.
2. Толстых В. Воспитание чувств / В. Толстых. – М. : Искусство, 1968. – 256 с.
3. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста / Н.Б. Крылов. – М. : Высш. школа, 1990. – 142 с.
4. Бачинин В.А. Духовная культура личности : философский очерк / В.А. Бачинин. – М. : Политиздат, 1986. – 111 с.
5. Якобсон П.М. Эмоциональная жизнь школьника / П.М. Якобсон. – М. : Просвещение, 1966. – 291 с.
6. Антоненко Т.Л. Воспитание у подростков культуры чувств средствами искусства : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т.Л. Антоненко. – К., 1993. – 159 с.
7. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. письм., 1970. – 289 с.
8. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста / Н.Б. Крылов. – М. : Высш. школа, 1990. – 142 с.

9. Поплужный В.Л. Эмоциональная культура школьников : метод. пособ. / В.Л. Поплужный. – Новгород : Изд-во ГПИ, 1993. – 43 с.
10. Белкин А.С. Ситуация успеха: Как ее создать : книга для учителя / А.С. Белкин. – М. : Просвещение, 1991. – 176 с.
11. Семке В.Я. Умейте властвовать собой, или беседы о здоровой и больной личности / В.Я. Семке. – Новосибирск : Наука, 1991. – 237 с.
12. Потылико Г.П. Культура общения и личность / Г.П. Потылико. – К. : Знание, 1984. – 32 с.
13. Коваль Л.Г. Виховання почуття прекрасного / Л.Г. Коваль. – К. : Рад. школа, 1983. – 120 с.
14. Соколова Л.Е. Формирование эмоциональной культуры старшеклассников средствами учебно-воспитательного процесса : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л.Е. Соколова. – Кривой Рог, 1994. – 185 с.
15. Сбитнева Л.Н. Воспитание эмоциональной культуры подростков средствами вокально-хоровой музыки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л.Н. Сбитнева. – Луганск, 1996. – 170 с.
16. Сілютіна І.М. Формування емоційної культури студентів педагогічного училища засобами мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – Луганськ, 1998. – 17 с.
17. Анненкова І.П. Формування емоційної культури майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / І.П. Анненкова. – О., 2002. – 240 с.
18. Могилей И.В. Формирование эмоциональной культуры будущих учителей музыки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / И.В. Могилей. – Кривой Рог, 2000. – 202 с.

ХАУСТОВА О.В.

АНДРАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВЧИТЕЛЯ

Відродження духовності нації є завданням великої значущості, яке окреслене в Державній програмі “Вчитель” та інших державних документах. Для його вирішення необхідно підтримати вчителя на шляху розвитку його духовного потенціалу в процесі післядипломної освіти, для чого необхідно врахувати андрагогічні засади діяльності викладача.

Аналіз попередніх досліджень виявив, що особливості післядипломної підготовки вчителя розглянуто А. Вербицьким, В. Олійником, Т. Сущенко, Л. Шевчук та ін., акмеологічні теорії розвитку професіоналізму вчителя характеризують А. Деркач, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, М. Станкін та ін. Сучасні положення андрагогіки як науки про освіту дорослих висвітлено С. Вершловським, С. Змейовим, Ю. Кулюткіним, Е. Степановою, Г. Сухобською та ін. Сутність духовності й духовного розвитку особистості розкривають І. Гобзова, Н. Долгая, І. Зязюн, О. Климишин, О. Колісник, Д. Леонтєв, Д. Ломакіна, О. Омельченко, В. Москалець, В. Мурашов, Е. Помиткін, Н. Чернуха, Г. Шевченко та ін. Духовний потенціал і духовну культуру особистості характеризують О. Олексюк, О. Горожанкіна, Е. Помиткін, В. Вербець, В. Подрезов, С. Черніков та ін. Однак андрагогічні засади розвитку духовного потенціалу педагога залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті – висвітлити специфіку розвитку духовного потенціалу педагогів в умовах післядипломної освіти на андрагогічних засадах.

Духовний потенціал об’єднує сутнісні сили, здібності людини, які сприяють духовному самовираженню. Це інтегроване утворення розподіляється в усіх структурах особистості, залежить від індивідуальних особливостей людини, вікових зокрема, її досвіду та цілеспрямованого впливу на її розвиток, який можливий в умовах післядипломного освітнього процесу.

Розвиток духовного потенціалу педагога як дорослої людини має здійснюватися на основі досягнень андрагогіки – теорії навчання дорослих, мета якого полягає у сприянні розвитку та збагаченню цілісної особистості, прояву її самобутності, актуалізації її прихованих здібностей.